

Citation:

F.B.J. Kuiper, Levensbericht J.P.B. de Josselin de Jong, in:
Jaarboek, 1965-1966, Amsterdam, pp. 397-403

HERDENKING VAN

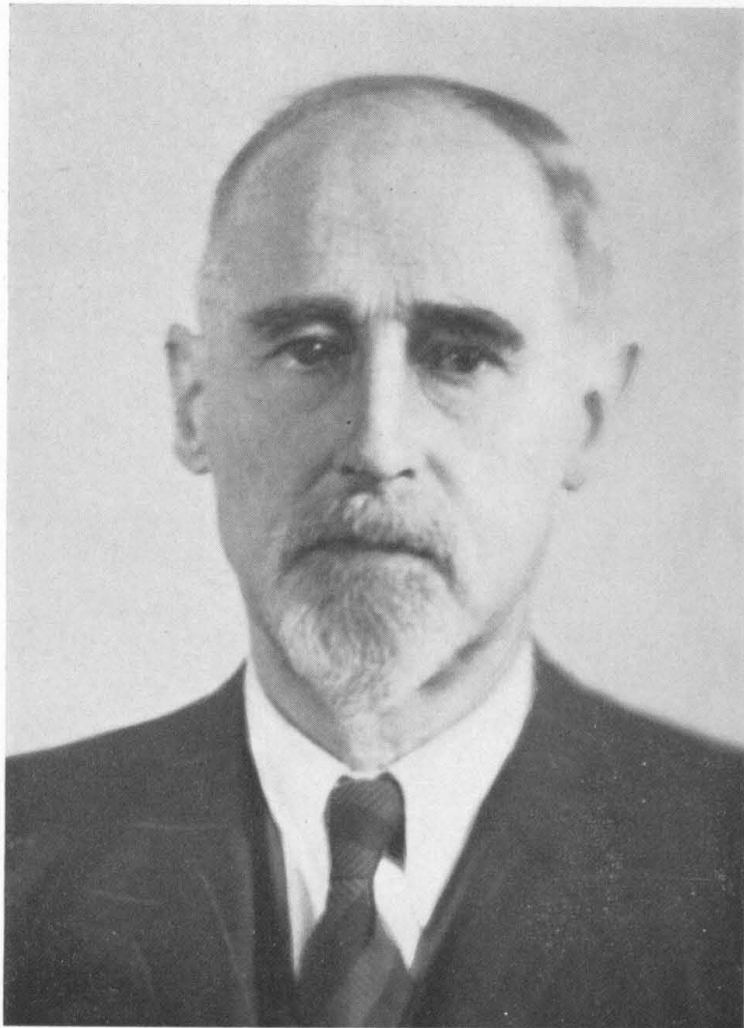
JAN PETRUS BENJAMIN DE JOSSELIN DE JONG

(13 maart 1886 — 15 november 1964)

Jan Petrus Benjamin de Josselin de Jong werd 13 maart 1886 te Leiden geboren als zoon van J. de Josselin de Jong, leraar Engels aan de gemeentelijke H.B.S. Hij bezocht het gymnasium in zijn geboorteplaats en werd daar in 1904 ingeschreven als student in de Neerlandistiek. De studierichting had hij min of meer tegen zijn zin gekozen, op aandrang van zijn vader. Zelf had hij eigenlijk medicijnen willen studeren. De affiniteit tot zijn studievak kan niet groot geweest zijn, zijn waardering voor sommige van zijn leermeesters, zoals Kalff, was dienovereenkomstig gering. De gerichtheid van zijn uiterst kritische geest drong hem de wetenschappelijke waarheid te zoeken langs andere wegen dan de Neerlandistiek hem bood.

Het is niet te verwonderen, dat hij in deze situatie gegrepen werd door de verre uitzichten die het onderwijs van C. C. Uhlenbeck bood. Deze, enige jaren tevoren op de Oudgermaanse leerstoel benoemd, was reeds bezig zijn wending te maken van Indo-Europees naar Eskimo- en Indianentalen en de etnolinguïstiek. Beide kanten van de leermeester hebben een blijvend stempel op de leerling gedrukt. De Josselin de Jong heeft altijd een stille liefde voor het Oudnoors behouden en in de Amerikanistiek is hij de eerste leerling geweest die Uhlenbeck's voetsporen, zowel figuurlijk als letterlijk, gedrukt heeft. In 1910 vergezelde hij als 24-jarige, die zojuist zijn doctoraal-examen had afgelegd, de twintig jaar oudere leermeester op diens studiereis naar de Blackfoot-Indianen in Teton County, Montana. De hier door hem verzamelde „Blackfoot Texts” zagen in 1914 in de Verhandelingen van onze Afdeling het licht. In 1911 huwde hij met Elisabeth Pauline van den Hoek en in de zomer van dat jaar maakte hij met haar een tweede reis naar de Red Lake Reservation in Minnesota om daar de Ojibwe teksten op te nemen die hij reeds een jaar later in het Baessler Archiv kon publiceren.

Uit deze reizen moet men afleiden, dat de Josselin de Jong zich al vóór zijn doctoraal-examen in het gecompliceerde taalsysteem van de Algonkin-talen had ingewerkt. Deze ongewone specialisatie maakte het hem mogelijk de weg naar het leraarsambt te ontgaan. Nog in

JAN PETRUS BENJAMIN DE JOSSELIN DE JONG
(13 maart 1886 — 15 november 1964 *)

1910, kort na de afsluiting van zijn studie, werd hij tot conservator aan het Rijks Ethnographisch Museum benoemd en kon hij aan zijn proefschrift gaan werken.

Reeds de titel van het werk waarop hij in 1913 bij Uhlenbeck promoveerde, verraadt de uiteraard grote invloed van de promotor. Hij luidt: „De waarderingsonderscheiding van „levend” en „levenloos” in het Indogermaansch vergeleken met hetzelfde verschijnsel in enkele Algonkin-talen. Ethno-psychologische studie”. In de probleemstelling (waaraan hij al op het eind van zijn studententijd zijn eerste artikel gewijd had) en in de nadrukkelijke verbinding van etnologie en psychologie herkent men Uhlenbeck's denken van die jaren. De Josselin de Jong onderzoekt het grammatisch geslacht van woorden die betrekking hebben op het menselijk lichaam, planten en naturalia in het Indo-Europees en vergelijkt deze met de equivalenten in Ojibwe, Cree en Blackfoot, waarvoor hij de gegevens ten dele door eigen veldwerk had kunnen verzamelen en verifiëren. Op grond van het linguïstisch materiaal wil hij ten slotte voor het denken van de zogenaamde natuurvolkeren liever een tegenstelling „actief-transitief” contra „passief-intransitief” aannemen in plaats van „levend: levenloos”, ook hierin denkbeelden van Uhlenbeck uitwerkend. De invloed die de dissertatie o.a. op Meillet's beschouwingen over het grammatische geslacht heeft gehad, schijnt onmiskenbaar. De termen „animé” en „inanimé” blijven sindsdien slagwoorden in de Franse linguïstiek.

In het licht van de latere ontwikkeling van de Josselin de Jong is vooral het laatste hoofdstuk over „De betekenis van de onderscheiding van levend en levenloos als taalpsychologisch en etnologisch verschijnsel” interessant, omdat wij hem hier voor het eerst zien worstelen op een gebied dat later bij uitstek het zijne zal worden. Het getuigt al van een indrukwekkende belezenheid, maar wanneer hij naast de vele auteurs waarmee men zich toen intensief bezighield, zoals Andrew Lang en Marett, K. Th. Preuss en W. Schmidt, Lévy-Bruhl en W. Wundt, ook de namen van Hubert en Mauss noemt, is het slechts als van voorlopers van Lévy-Bruhl. Er is meer waaruit blijkt dat de Franse school toen nog buiten het gezichtsveld lag. Van Van Gennep's in 1908 gepubliceerde vermoeden van een samenhang tussen grammaticaal geslacht en classificatie-systeem wordt nog niet gerept.

Het kan schijnen, dat de rol van Uhlenbeck hier wel zeer sterk geaccentueerd werd, maar wie zich realiseert, hoezeer het gebied waar-

mede de 27-jarige Neerlandicus zich hier vertrouwd toonde buiten de horizon van het „gewone” Nederlandse universitaire onderwijs van die jaren lag, moet wel constateren, dat voor de levensgang van de Josselin de Jong de impuls in de leerjaren ontvangen van beslissende betekenis is geweest. Dat de promotor op het proefschrift het stempel van eigen geestessignatuur gedrukt heeft was onvermijdelijk. Het behoorde echter ook tot de onbewuste *ματαινική τέχνη* van Uhlenbeck, dat die impuls de leerling hielp zijn eigen weg te vinden. Zijn vrouw, die hem in 1911 naar de Ojibwe's vergezelde, zag toen reeds bij hem, in zijn persoonlijk contact met de informanten zich de wending van de taal naar de cultuur en de mens voltrekken. Een algemeen artikel van hem over de „De Dansen der Peigans”, dat het volgende jaar verscheen, wijst ook in deze richting.

Voorlopig eiste het museum hem echter op. Publikaties van zijn hand, in de tien eerstvolgende jaren nog tamelijk frequent, handelen over Oud-Peruaans aardewerk (1917—1919), de oerbevolking van Aruba, Curaçao en Bonaire (1918 en 1923) en de betekenis van archeologisch onderzoek op deze eilanden (1919). De enige band met de taalkunde blijft voorshands, dat hij met zijn vrouw tussen 1917 en 1920 het materiaal verzamelt waarop van Ginneken's „Roman van de kleuter” gebaseerd is. De eerste openbare erkenning van zijn verdiensten komt in 1921, wanneer hij tot lid van onze Afdeling wordt benoemd, een tweede het volgende jaar met zijn benoeming tot bijzonder hoogleraar te Leiden in „Algemene Volkenkunde”. In dat jaar onderneemt hij met de Deen G. Hatt een archeologische studiereis naar de Antillen, waarvan de eerste vrucht, een taalkundige studie over het uitstervende Negerhollands op de Maagdeneilanden St. Thomas en St. John in de Verhandelingen van 1926 verscheen. De publikatie van het archeologisch materiaal ondervond moeilijkheden en kwam pas in 1947 tot stand.

Toch was dit alles, in het perspectief van het latere leven gezien, nog slechts voorbereiding geweest, eerder bepaald door de bijkomstigheden van de museumtaak (die Afrika, Amerika en Australië omvatte), dan door de ontwikkeling van de eigen persoonlijkheid. Van datgene, waardoor hij zich in de geschiedenis van de culturele antropologie in Nederland een blijvende plaats zou verzekeren en waardoor hij met zeker recht de stichter van een school genoemd kan worden, was nog niets gebleken. Geleidelijk zal zijn werk als hoogleraar hem brengen tot de structurele benadering van de cultuurverschijnselen en het daarop gebaseerde antropologische cultuurbegrip,

die kenmerkend voor zijn onderwijs zullen worden. In dit opzicht moet zijn linguïstisch verleden eerder remmend dan bevorderend gewerkt hebben. De structurele taalkunde is aanzienlijk jonger — in haar programmatische vorm althans — dan de structuurgedachte in de cultuurwetenschap en deed pas in 1928 haar intrede.

De wending in De Jong's denken moet zich tussen de jaren 1922, toen hij het professoraat aanvaardde, en 1926 voltrokken hebben. Daarmee vond eindelijk, na bijna een kwart eeuw de beschouwingwijze van de Franse sociologen Durkheim, Hubert en Mauss ingang in het academisch onderwijs in Nederland. Deze opmerkelijke vertraging zal wel evenzeer aan zakelijke als persoonlijke factoren te wijten zijn geweest, maar blijft opvallend, omdat Van Ossenbruggen reeds twee jaar nadat Durkheim en Mauss in 1903 hun studie over classificatie-systemen hadden laten verschijnen, op het grote belang van deze beschouwingen had gewezen, en dit in 1912 herhaald had. Zelf had hij in zijn belangrijke studie over het Javaanse begrip Montjâpat, die in 1917 in de Verslagen en Mededelingen van deze Afdeling verscheen, voor het eerst een Javaans cultuurelement in het licht van archaische classificatie-systemen verklaard. Een belangrijke stap verder deed Rassers, die, mede onder invloed van Van Ossenbruggen, in zijn dissertatie over de Javaanse cultuurheros van 1922 op overtuigende wijze toonde, hoe een structurele benadering een analyse van cultuurelementen mogelijk maakt op een gebied dat anders onontwarbaar was gebleven.

Met Rassers, wiens museumtaak Indonesië en de Zuidzee omvatte, had de Josselin de Jong een nauw contact, waaruit een vriendschap groeide, die tot het einde bestendig is gebleven. Terwijl de vele gesprekken met Rassers en diens werk hem de ogen geopend moeten hebben voor het methodologisch belang van de structurele benadering, bracht zijn contact met studenten die zich op een latere werkkring in Indonesië voorbereidden hem ook met het arbeidsveld van Rassers in nauwere aanraking. Het eerste door hem geïnstigeerde proefschrift, dat op dit gebied in 1926 tot stand kwam, getuigt, vooral in het slot-hoofdstuk, indirect van de verandering die zich in hemzelf voltrokken had. En ofschoon hij zich in de eerstvolgende jaren enige malen zelf uitspreekt — in zijn voordracht over het sociale systeem der Natchez van 1928 en zijn Akademie-mededeling over de oorsprong van de goddelijke bedrieger van 1929 — wordt het werk van zijn leerlingen steeds meer het medium waardoor zijn denken zich uitdrukt. Zijn onverbiddelijke kritiek, die ook zelfkritiek was, heeft zijn creativiteit

niet verlamd maar eigen uitingen daarvan in de weg gestaan. Het lag niet in zijn lijn een grote waardering voor veel publiceren te hebben. In de laatste jaren voor zijn emeritaat zei hij zich niet meer aan schrijven te wagen, omdat men zo licht vakliteratuur over het hoofd zag. Het argument klonk niet overtuigend voor wie wist, dat hij bij zijn studenten tot het eind de reputatie had ook van de nieuwste publikaties steeds onmiddellijk op de hoogte te zijn. Het blijft te betreuren, dat door zijn perfectionisme in een tijd waarin hij zich zijn oorspronkelijkste inzichten verwierf, hun directe werking tot de werkcolleges met specialisten beperkt bleef.

Wie in de jaren dertig als buitenstaander, overtuigd dat De Jong's ideeën voor zijn vakgebied van belang waren, trachtte daarmee nader vertrouwd te raken, werd onveranderlijk naar de dissertaties van zijn leerlingen verwezen. Inderdaad ontstonden in deze jaren, waarin hij zelf op het gebied van de verwantschapsstructuur tot geheel nieuwe inzichten kwam, een reeks belangrijke dissertaties van Locher, Van Baal, Held en Van Wouden. Wie hoopte op De Jong's algemene colleges wat wijzer te zullen worden kwam bedrogen uit. De onbewogen voordracht en strakke objectiviteit van het exposé deden geen enkele concessie aan een niet gespecialiseerd publiek. Alleen zijn eigenlijke leerlingen geraakten tot hem in een nauwer contact en wat deze aan persoonlijke gesprekken voor hun vorming te danken hebben gehad, daarvan heeft Van Baal treffend getuigd.

De universitaire taak had de Josselin de Jong steeds meer van de Amerikanistiek naar Indonesië als studieterrein gevoerd. De noodzaak van een intensief onderzoek op dit gebied drong zich op en in het najaar van 1932 vertrok hij met een Rockefeller fellowship naar het oostelijk deel van de Archipel om de mogelijkheid van later veldwerk te onderzoeken. Toen hij in het begin van 1934 terugkeerde, had hij op vijf verschillende gebieden gewerkt. Slechts van twee heeft hij het materiaal in *Studies in Indonesian Culture* (Verhandelingen van 1937 en 1947) gepubliceerd. Overeenkomstig zijn overtuiging dat de studie van de taal de beste toegang tot een cultuur levert, bestaan deze delen voornamelijk uit text-materiaal dat hij op Kisar en Wetar had opgenomen. Zijn vroege training in het opnemen van talen kwam hem hier te hulp op een vreemd terrein van niet Austronesische talen, waar ook kennis van het Maleis niet baatte. Het blijft echter opmerkelijk, dat hij de resultaten van zijn veldonderzoek voornamelijk in uitgaven van inheemse teksten heeft vastgelegd.

Een centraal thema in deze teksten was de mythe. Voor mythen en

de religie had hij, die zichzelf religieus als agnost beschouwde, een diepe belangstelling en ofschoon zijn origineelste bijdragen naar het oordeel van zijn vakgenoten op het gebied van de verwantschapsverhoudingen lagen, is het nauwe verband dat tussen deze en de religie gelegd werd, een kenmerk van zijn „school”. Religie, gedefinieerd als aspect van de totale cultuur, werd op dezelfde wijze benaderd als de sociale structuur. Dissertaties als die van Locher, Held en Schärer bewezen door hun resultaten het goede recht van de methode.

Toen hij in maart 1934 in Nederland terugkwam, was over de voorziening in de komende vacature van het ordinariaat voor Volkenkunde nog geen beslissing gevallen. Het heeft een jaar geduurd, voordat voor hem de verdiende benoeming afkwam, waarmee formeel de positie die hij in feite reeds lang innam bevestigd werd. Zijn oratie „De Maleise Archipel als Ethnologisch Studieveld” is wel de catechismus voor generaties van cultuuranthropologen genoemd. Het formuleert de notie van ethnologisch studieveld, vat het nieuwe inzicht in de dubbel-unilineale stelsels samen, spreekt over verband tussen mythe en cultuur en bespreekt de problematiek van de Hindoe-Javaanse cultuur en de Indonesische Islam.

Spoedig komt de oorlog en de Josselin de Jong, als fel bekend, verdwijnt in het gijzelaarskamp. Daar hij weigert zich door enige belofte tegenover de bezetter te binden duurt het tot Dolle Dinsdag voordat men hem naar huis laat gaan.

Nog elf jaren was hij na de oorlog als hoogleraar werkzaam. Een groot aantal dissertaties waaronder enige over Nieuw-Guinea kwamen tot stand, maar eigen publikaties bleven spaarzaam en hielden na 1952 geheel op. Zijn artikel over Ethnolinguïstiek van 1951 is vooral opmerkelijk omdat het uitloopt op het panchronisch onderzoek van Lévi-Strauss naar universele structuurbeginselen, die in alle cultuursystemen aanwezig zouden zijn. Mogelijk heeft zijn vakgenoot gelijk die in dit zoeken naar blijvende structuren in de veranderlijke verschijnselen, evenals in zijn teruggrijpen naar de taal als het meest bestendige cultuurelement, een reactie ziet op zijn pessimisme ten aanzien van het verval van veel, dat hij als schoon en diep in culturen waardeerde.

Het was ook een reactie op Lévi-Strauss's die in 1952 onder de titel „Lévi-Strauss's Theory on Kinship and Marriage” gepubliceerd werd en die zijn belangrijkste bijdrage in druk is gebleven. „Het bleek nu ook duidelijk”, schrijft Locher, „dat het werk van Rassers, de Josselin de Jong en zijn leerlingen tot een eigen lijn van ontwikkeling

was geworden onder doorwerking van de impulsen vooral van Durkheim en Mauss." Het toonde, dat de Josselin de Jong juist nu, zo hij wilde, aan de internationale discussie in belangrijke mate kon bijdragen. Het is echter gebleven bij dit zeer geconcentreerde betoog van 59 pp, waarvan de publikatie zonder Locher wel niet zou hebben plaatsgevonden.

Weinige jaren later, in 1956, kwam het emeritaat, waarna hij zich in Zeist terugtrok. Hij bleef actief, verscheen nog regelmatig op de bijeenkomsten van de linguïstenclub, waarvan hij de laatste jaren een graag gezien lid was. In de nacht van 14 op 15 november 1964 is het einde gekomen.

Er is een wonderlijke tegenspraak in dit leven, die in alle herdenkingen door zijn leerlingen voelbaar is. De overtuiging, de persoonlijke ervaring van de Josselin de Jong's grootheid zoekt tevergeefs de bewijzen daar, waar men ze gewoonlijk vindt. Geen omvangrijk oeuvre, geen brillante persoonlijkheid geeft de verklaring. Eerder scheen een opzettelijke zelf-effacering tegenover de gezochte waarheid elke directe persoonlijke uiting naar buiten te willen vermijden. En dit ondanks de zeer markante lijnen, de hoekigheid van zijn persoon, wanneer zijn overtuiging in het geding kwam. Wat hij was in de herinnering van zijn studiegenoten: een stille en vlijmscherpe man, zou hij lang blijven, totdat in de na-oorlogse jaren een mildheid intrad.

Wat hij geweest is, was hij voor en door zijn studenten. In zijn functie van leermeester, kritisch bouwend, heeft hij zijn levensopdracht vervuld en is hij de grondvester van een belangrijke cultuur-antropologische school geworden.

F. B. J. KUIPER

*) Voor persoonlijke mededelingen en voorlichting ben ik dank verschuldigd aan Dr. W. H. Rassers, Prof. Dr. P. E. de Josselin de Jong en Drs. J. de Josselin de Jong. Drie verschillende aspecten van persoon en werk van J. P. B. de Josselin de Jong werden belicht door G. W. Locher in *Mens en Maatschappij* 40 (1965), pp. 36—47, P. E. de Josselin de Jong in *Lingua* 13 (1965), pp. 223—229, en J. van Baal in *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 121 (1965), pp. 293—300 (waaraan de door Dr. Chr. Nootboom samengestelde bibliografie is toegevoegd).